

Θήρα. Διτική οικία, τοιχογραφία με τις πόλεις και τα καράβια που δηλώνουν συγκοινωνιακό δίκτυο.

ΤΡΟΧΙΕΣ

Η αρχαία μεσογειακή παράδοση αστικών δικτύων

Το παρακάτω κείμενο δόθηκε ως διάλεξη στη μνήμη του J. Myres, στο New College της Οξφόρδης στις 3 Μαΐου 1983 από τον Jean Gottmann, Καθηγητή και Διευθυντή της Σχολής Γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.

Ο Sir John Myres δεν περιορίστηκε πάντα στην αρχαιότητα. Συνέθαλε επίσης σ' εκείνο που προτιμώ ν' αποκαλώ ιστορική γεωγραφία του Μεσαίωνα και, κατά καιρούς, ασχολήθηκε και με ακόμα πιο πρόσφατες περιόδους της ιστορίας. Αυτό το παράδειγμα θ' ακολουθήσω και εγώ σημειεύα, διατρέχοντας τους αιώνες με όση συντομία γίνεται.

Δεν συνάντησα ποτέ το Καθηγητή Myres, αλλά τον μελέτησα και τον έχω αναφέρει πολύ πριν έρθω στην Οξφόρδη. Τα τελευταία 15 χρόνια απένισα συχνά το πορτράιτο του στη Σχολή της Γεωγραφίας, όπου τα ενδιαφέροντα του για τα γεωγραφικά ζητήματα και τους γεωγραφικούς φορείς εκτιμήθηκε πολύ.

Εδώ και 50 χρόνια ξέκινησα για μια γεωγραφική καριέρα, σκοπεύοντας να ειδικευτώ στην ανθρωπογεωγραφία της Μεσογείου. Εκπαιδεύτηκα στη Γαλλία όπου, τον καιρό εκείνο, τα δύο πρώτα διπλώματα της Ιστορίας και της Γεωγραφίας ήταν ενιαία. Έτσι η ιστορική γεωγραφία και η γεωγραφική ιστορία είχαν πάντα για μένα φυσική προσέγγιση. Ο 2ος Παγκόσμιος Πόλεμος με έστειλε στην Αμερική, όπου άρχισε για μένα μια υπερατλαντική περιπλάνηση. Στην τροχιά μου αυτή ειδικεύτηκα στις μεγάλες πόλεις και τις αστικές περιφέρειες που, αναλύοντάς τις, ανακάλυψα ότι οι ρίζες των πιο σύγχρονων, μεγάλης κλίμακας, αστικών οικισμών βυθίζονται σε αρχαία πρότυπα που εμφανίστηκαν πρώτα γύρω στη Μεσόγειο, και από εκεί ξαπλώθηκαν, έτσι ώστε ν' αγκαλιάσουν δύον τον πλανήτη. Για να καταλάβει κανείς την εξέλιξη των σημερινών οδικών δικτύων του κόσμου, θασική προϋπόθεση αποτελεί η μελέτη των δικτύων των πόλεων. Πολύ συχνά όμως η εξέταση μιας πόλης γίνεται περιορισμένα στο πλαίσιο του ευρύτερου χώρου που την περιβάλλει. Το πρόβλημα ετεῖθη στους γεωγράφους, τους ιστορικούς, τους κοινωνιολόγους και τους πολιτικούς, αν δηλαδή η πόλη υπάρχει, λειτουργεί, διαρκεί ή καταρρέει κυρίως σαν κέντρο μιας περιφέρειας χάρη στις τοπικές συνθήκες ή

(φωτ. Εκδοτική Αθηνών)

υπάρχει ουσιαστικά σαν μέλος ενός αστρικού συνόλου που αποτελείται και από απομακρυμένες πόλεις. Στην πραγματικότητα τούτο δεν είναι ένα ερώτημα που γεννήθηκε στις μέρες μας. Είναι ένα παλιό πρόβλημα που συμβάδισε με την ανθρωπότητα από την αυγή της ιστορίας. Ο Gordon Childe ίσως να έλεγε από «τη Νεολιθική περίοδο».¹

Το λίκνο των συστημάτων που θα μπορούσαν να ονομασθούν αστικά δίκτυα ή αστερισμού πόλεων που συνέργονταν, είναι χωρίς αμφιβολία η Αρχαία Μεσόγειος. Ανάμεσα στους μεσογειακούς λαούς έκινησε και αναπτύχθηκε η συζήτηση για το τι θα ήταν πρωτιστόρεο: το μεγάλο πλαίσιο με τους πολλούς πυρήνες, ή το απομονωμένο νησιώτικο διμερέμα. Ποια είναι η ουσιαστική τροχιά: Η θασανισμένη και κατακερματισμένη τοπογραφία των μεσογειακών λεκανοπεδίων, όπου βουνά, θάλασσες και έρημοι χώρισαν την εύφορη γη σε μικρά δισταπόρα τημάτα, μπορεί να είναι η απαρχή του διλήμματος που αναγκάζονται ν' αντιμετωπίσουν οι τοπικοί πληθυσμοί. Η συζήτηση δήρκες χρόνια και ιδιαιτέρα ανάμεσα στους Έλληνες, συμπεριλαμβανομένων και του Όμηρου, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Πρόσθιη μου όμως δεν είναι ν' αναφέρω εδώ ιστορικό ανόματα. Ας έρων λοιπόν στην ουσία.

Εδώ και 40 χρόνια, τον Μάη, δηλαδή, του 1943, ο Sir John Myres έδωσε στο Καιμπριτζ διάλεξη με τον τίτλο: Μεσογειακός Πολιτισμός. Δοκιμογεωργικής ιστορίας.² Σκηνοθέτει το θέμα του αρχίζοντας με το Orbis Terrarum γύρω από τη Μεσόγειο. Μοιράζοντας τους ρόλους του, έφ-

τασε σύντομα στις πολιτείες και Σεχίωνες δύο μεγάλες κατηγορίες πόλεων: πρώτες τις «εμπορικές» (Bazaar Cities) από την Αθήνα και την Κόρινθο ως την Καρχηδόνας και τη Βενετία, και δεύτερες τις «ιερές πόλεις» από την Ιερουσαλήμ μέχρι την Κομιποτέλα.

Στη συνέχεια της διάλεξης του διάτυπως ότι οι λεπτούργες του εμπορικού και του ιερού στοιχείου μπορούν θαυμάσια να συνυπάρχουν και μάλιστα να συμπληρώσουν το ένα τ' άλλο μέσα στην ίδια πόλη με την Αγόρα και το Ναό. Η τροχιά μιας πόλης μπορεί να είναι περιορισμένη σε περιφερειακή έκταση. Ουστόσο, σ' όλες τις περιπτώσεις που αξίζει τον κόπο ν' αναφερθούν, αυτές δηλαδή που έπαιξαν ρόλο στην ιστορία, η τροχιά επεκτάθηκε, επιμκύνθηκε και αγκάλιασε άλλες πόλεις και περιφέρειες, με τις οποίες δημιουργήσε σταθερούς και ισχυρούς δεσμούς. Στην πραγματικότητα μια πόλη είναι πολύ συχνά ένας κρίκος, που συνδέει δύο τροχες, την περιφερειακή και την ευρύτερη.

Ας ρίξουμε πρώτα μια ματιά στα παραδείγματα δύο σημαντικών νησών του Αιγαίου Πελάγους: τη Σαντορίνη και τη Δήλο. Το 1967 οι ανασκαφές στη Θήρα (Σαντορίνη) που έγιναν κάτω από τη

διεύθυνση του Σπ. Μαρινάτου, εντόπισαν την Ακροθήρα, μια αρχαία πόλη στο Αιγαίο που παρουσιάζει ομοιότητες με την Πομπή, θαμνόν κάτω από τις στάχτες της οχυρής έκρηκτης του πραστείου, η οποία γύρω στα 1500 π.Χ. υπήρξε η αιτία σοβαρής καταστροφής που έπληξε μεγάλη περιοχή του Μινωικού κόσμου.

Είχα την τυχή να επισκεφθώ τις ανασκαφές αυτές, σαν μέλος ομάδας την οποία ξενάγησε ο ίδιος ο Μαρινάτος το 1972. Ένα μεγάλο μέρος της θαυμαστής κεραμεικής και οι τοιχογραφίες που ανακαλύφτηκαν στην αρχαία πόλη δρισκούνταν στην αίθουσα την αφερωμένη στη Θήρα, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Οι ανθρώποι υψηλού πολιτισμού που έζησαν εδώ και πάνω από 3.500 χρόνια σ' αυτό το μικρό νησί, είχαν έντονη ναυτιλιακή δραστηριότητα και ανάπτυξαν δίκτυο επικοινωνίας σε αρκετά εκτεταμένη κλίμακα. Δυό ρυτά που δρέθηκαν εκεί, καμμένα από αυγά στρουθοκαμήλου και διακοσμήμενα με φαγεντανή, υποδηλώνουν εμπορικές σχέσεις με την Αφρική. Είναι γνωστό ότι τα ανάγκη στρουθοκαμήλου αξιοποιήθηκαν πολύ νωρίς από τους λαούς της Μεσογείου. Οι τοιχογραφίες μαρτυρούν για επαρφές με περιβάλλοντα τροπικής μορφής, σε κάποια στιγμή όπου

το κλίμα της Μεσογείου δεν ήταν δυνατό να είναι τροπικό. Ειδικά σημαντική για το επιχειρημά μου αυτό είναι η ζωφόρος (φρίζα) που διακοσμούσε τουλάχιστον τρεις πλευρές μιας αίθουσας, και που παριστάνει τρεις παραβαλάσσιες πόλεις, με καρόβια που αρμενίζουν στη θάλασσα ανάμεσα στις πόλεις, που μπαίνουν στα λιμάνια συνδέοντας προφανώς διάφορες πόλεις μεταξύ τους. Ένα σημείο μοιάζει να παριστάνει ναυμαχία. Ένα άλλο φαίνεται να εκφράζει θερμή υποδοχή, που επιφύλασσεται σε εισερχόμενα πλοία.

Ο Μαρινάτος, στην έκθεση που αφορά την ανασκαφής της καλοκαιρινής περιόδου του 1972³, προσπάθησε ν' αναγνωρίσει τις τρεις πόλεις της ζωφόρου. Μια από αυτές είναι ασφαλώς η Θήρα. Πού όμως τοποθετούνται οι δύο άλλες; Η προσεκτική ανάλυση της παραμοκρής πλοτημέρειας τον οδήγησε στο να χαρακτηρίσει την τοιχογραφία αυτή σαν «λιβυκή φρίζα», που πιθανότατα απεικονίζει σχέσεις με πόλεις της Κυρηναϊκής, της πλησιέστερης δηλαδή βορεοαφρικανικής ακτής που, όπως είναι γνωστό, έλεγε επαφές με τον Μινιώδιο κόσμο. Σχετικά με την αναγνώριση των τριών αυτών πόλεων, ακολούθησαν, και ασφαλώς Β' ακολουθήσουν, διάφορες άλλες ενδιαφέρουσες συζητήσεις και απόψεις. Ο καθηγητής Χρήστος Ντούμας π.χ., διδάσκως του Σπ. Μαρινάτου, μοιάζει ν' αμφιφίβωσε τη «λιβυκή» διάνυση και αναφέρει άλλες πιθανές σχέσεις. Κλίνει περισσότερο προς την πιθανότητα μεμένων επαφών με την Αιγύπτια. Τόσο μπορεί να υποστηριχεί, από τον τύπο των πιθήκων που εικονίζονται στην τοιχογραφία ενών δύλων οικήματος, όπως επίσης και από τα αυγά της στρουθοκαμήλου στο ρυτά.⁴ Σήμερα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την αρχαία αυτή τοιχογραφία σαν τον παλαιότερο χάρτη που γνωρίζουμε, που να απεικονίζει πολύ περισσότερα από ένα από σχέδιον ενός κτηρίου ή μιας μικρής περιοχής, όπως π.χ. ένα αργόκτημα. Εδώ έχουμε τρεις ολόκληρες πόλεις που συνδέονται με θαλάσσιες επικοινωνίες, με ενδείξεις της τοπογραφίας των λιμανών, όπως επίσης και σηκνές ενδοχώρως που παριστάνουν την εκεί ζωή των ζώων. Πώς από μια από τις πόλεις αυτές, γαλάζιες κορδέλες παριστάνουν ασφαλής κάποιον ποταμό ή θαλάσσιας κανάλι. Ένας τέτοιος ποταμός μοιάζει να χωρίζει την πόλη, πάνω στο οποίο είναι χτισμένη η πόλη, από την έρη. Ο ίδιος όμως ποταμός επεκτείνεται και εισχωρεί στην έρη. Στις εκβολές του υπάρχουν λωραρισμένες βαθμάσιες σκηνές με λιοντάρια, ελάφια και πουλιά που κυκλοφο-

ρούν ανάμεσα σε φοινικοδέντρα. Έτσι, προβλέπει η σκέψη ότι αυτή η πόλη μπορεί να είναι τοποθετημένη στο Δέλτα του Νείλου.⁵ Εξετάζοντας τις λεπτομέρειες δεν μπορεί κανείς παρά ν' αναλογιστεί μερικών από τους παλιούς χάρτες των ατλαντικών ακτών της Αμερικής του 16ου και 17ου αιώνα μ.Χ. Πραγματικά αυτή η ζωφόρος θα πρέπει ν' έχει χαρτογραφική σημασία. Είναι ένας ιστορικό - οικονομικός χάρτης μιας εποχής, όπου η συμβολή και οι κλίμακες δεν είχαν ακόμα ιυιοθετηθεί. Συμφωνώντας με την πάνωψη της Dr. Helen Wallis της Βρεττανικής Βιβλιοθήκης, διακερμένης προσωπικότητας ως προς την κατάταξη και τη διάγνωση που αφορά παλιούς χάρτες, η οποία υποστηρίζει ότι αυτή η ζωφόρος που παριστάνει τις τρεις πόλεις στο Ακρωτήρι της Θήρας, είναι πραγματική ο παλιότερος χάρτης μεγάλης κλίμακας που γνωρίζουμε ως σημερινά.

Οι ναυτιλιακές δραστηριότητες και τα δίκτυα της Θήρας κατά τον 16ο αιώνα π.Χ., μπορούν να χρησιμεύουν σαν ειδαγωγή σε σύντομο ανασκόπηση των ακόμα πολύ εντυπωτικών και περισσότερο γνωστών ναυτιλιακών δραστηριοτήτων και δικτύων της Δήλου στην πρώτη χιλιετρίδα π.Χ. Η Δήλος είναι μια τυπική ιερή πόλη. Βρίσκεται πάνω σ' ένα μικρό άγονο νησί στερεμένο από πλούσια παραγωγικές πηγές, με μοναδικό λίους προσφον την κεντρική του θέση στο Αιγαίο. Ο ομηρικός ύμνος στον Δήλιο Απόλλωνα, ερμηνεύει θεαμάσιο το οποίο πλήθησμασιο οποδημάθηκε για το σοκλό και βραχώδες έδαφος και την έλλειψη τοπικών πόρων, σεισμούώντας την υπερίτη της γενέτειρας του Απόλλωνα. Παραδέχεται απόδοσμα από τη μετάφραση που βρίσκεται στη Loeb Classical Library (Το Delian Apollo) (140-145):

Πολλοί είναι οι ναοί σου, και τα δασμένα άλπι και όλες οι κορφές και οι δράσι που ουφώνονται σαν πύργοι στη φύλα θουνά και τα ποτάμια σου ξεχύνονται στη θάλασσα, αγαπημένα σου είναι Φοιθέ. Όμως η καρδιά σου αγάλλεται ποι πολύ στη Δήλο, γιατί εκεί συγκεντρώνονται για να σε τυμπούν οι 'Ιωνες με τους ποδηρεις χιτώνες, μαζί με τα παιδιά τους και τις σεμνές γυναίκες τους. Με περισσή φροντίδα σε τέρπουν με πυμαγιές και χορούς και τραγούδια κάθε φορά που κάνουν τη συγκέντρωσή τους. Θώ μπαρούσε κανείς να πει ότι είναι αγέραστοι και αδάντοι από έθετούς 'Ιωνες συγκεντρωμένους κατ' αυτόν τον τρόπο. Γιατί θα έβλεπε τις χάρες άλων τους και θα ευφραίνοντας η καρδιά του αντικρύζοντας τους

άντρες και τις λυγερές καλοζωμένες γυναίκες με τα γοργά καράθια και τα πλούτη τους...»

Στη συνέχεια ακολούθει ο έπαινος για τις κόρες της Δήλου που υπηρετούν το Απόλλωνα «... που μπορούν να μιμούνται τις γλώσσες όλων των ανθρώπων και τις πολυχρούσες ομίλεις τους». Ο ίδιος ύμνος περιγράφει τις γιορτές που γίνονται στα μεγάλα σταυροδρόμια της Δήλου και ο ρωψώδος καταλήγει: «Οσο για μένα, θα διαλαλώ τη φήμη σου δύο μακριά κι αν περιπλανηθεί στη πέρα της γης στις δοδούσσες πολιτείες των ανθρώπων. Και θα με πιστέψουν. Γιατί αυτή είναι η αλήθεια...»

Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι ελάχιστα μικρά έργοντα κατόρθωσαν ένα τόσο επιτυχημένο συνδυασμό ειρών και ευπορικών λειτουργιών όσο ο Δήλος, που στην πραγματικότητα υπήρχε ένα μεγάλο πολευνόμο ευπορικό κέντρο στη μέση του Αιγαίου, επεκτείνοντας τα συναναλαγέντα του σε όλη την ανατολική Μεσόγειο για πολλούς αιώνες. Τελικά η τροχιά της ενωαματώθηκε στη ρωμαϊκή τροχιά που ξαναζωντάνεψε τη ζωή της Μεσογείου. Κι όταν πετάχθησε η Εστοκάθειρεντης της Ρώμης, η Δήλος συντρίπτεκε μεμορικά και πολιτικά. Τέλος, η εξάπλωση του Χριστιανισμού κατόρθωσε ολοκληρωτικά την κυριαρχία που γενέτειρας του Απόλλωνα. Η θάβμασια συγχέουση μέσα σ' ένα σύστημα Orbis Terrarum, ήταν επίσης μοιραία με μαύρωσαν τα προνύμια ενός νησού που θριαστόταν μακριά από μεγαλύτερες χώρες. Οι σύνδεσμοι μεταξύ των θαλάσσιων οδών και των οδών της έρης ήταν ανάγκη να γίνουν στενότεροι, και υπάρχουν πολλοί παραδείγματα που επιβεβαιώνουν αυτό το γεγονός.

Τα ποιηματικά επεισόδια αυτής της διαδικασίας που φέρνει πάιω στον 10ο αιώνα π.Χ. και μάλιστα σε εξελληνικό χώρα. Το επεισόδιο αυτό το συναντούμε στη Βίβλο (Ι Βασιλέων 9: 26-10:15) στη διάρκεια της βασιλείας του Σολομώντα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Σολομών δημιούργησε μεγάλη ευπορική και πολιτική τροχιά με κέντρο την Ιερουσαλήμ. Η τροχιά αυτή έπεισέρει κατό πολὺ τα όρια της αυτοκρατορίας του Σολομώντα. Οι συμμαχίες με την Τύρο και την Αιγύπτιο κατέσηρναν την Ιερουσαλήμ ένα κυριαρχούντα διάδιμα κέντρο στις βορειοανατολικές οδούς, ανάμεσα στη θάλασσα και την έρημο. Στη συνέχεια, με τη δημιουργία του λιμανίου του Ετζών - Τεκνήρη στη θέση που σήμερα ονομάζεται κατόλιγη της Ακάπντα, που σκόπι σειράς να στείλει ευπορικών στόλους στην Ερυθρά Θάλασσα σε συνεργα-

σία με την Τύρο - μεγάλο ναυτιλιακό Φοινικικό εμπορικό κέντρο - η Ιερουσαλήμ έπαιξε γενικότερο ρόλο στην υπερισθμική βορειοδυτική και νοτιοανατολική διαδρομή.⁷ Ήταν η πόλη του μεγάλου Ναού του Σολομώντα ένιψε μια σημαντική διακομιστική πόλη καραβανών, που ουνέδεε τα δίκτυα της Έγρας και της θάλασσας. Το βιβλικό κείμενο κατά περιεργού τρόπου συνιψάει σε λίγες παραγράφους δύο σημαντικά επεισόδια: την αποστολή στόλων από το Ετζών-Γκεμπέρ στη χώρα του Οφείρ, και την επίσκεψη στην ιερουσαλήμ της Βασιλίσσας του Σαβά. Τα αποτέλεσμα των δύο αυτών περιστατικών ήταν ότι πολὺς πλούτος εισέφερες στο βασιλείο του Σολομώντα. Πολλές προστικής ανοιχτήμανταν χάρη στην θιμική οδό. Που ήταν όμως το Οφείρ; Και από που ήρθε η Βασιλίσσα του Σαβά, που έφερε μαζί την τόσα καρυκεύματα και τάσους πολυτιμούς λίθους; (Ι Βασιλέων 10:10). Θα μπορούσαν άρα για είναι αντιπρόσωπος ενός οργανωμένου ισχυρού συνδικάτου καραβανών που ασκούσε ελέγχο στους δρόμους που διέσχιζαν την Ερυθρά Θάλασσα και που συναγνώνταν τις θαλάσσιες εμπορικές συναλλαγές του Οφείρ; Για μια ακόμα φορά στέκομαστε απορημένοι μπροστά στο χάρτη. Το Οφείρ θα πρέπει να βρίσκονταν κάπου τριγύρω ή πιο ψηλά από το Μητρόπελ-Μαντέντη.

Ο μύθος του Σολομώντα ξαπλώθηκε ως τη Νότια Αιγαίο. Στα βιβλιά του που ασχολείται με τα Αἴγια του Ομάν (1977) ο Δόκτορας John Wilkinson δίνει μια σχετική διασκεδαστική εικόνα. Ο παραδοσιακός μέθοδος άρδευσης στο εσωτερικό του Ομάν, βασίζονται στα νερά που εισέρουν χάρη στα εκτεταμένη δίκτια αρχαίων τεχνητών υπογείων καναλίων που ονομάζονται Οασάτ ή Αΐγι. Άυτα αποτελούν μέρος ενός συστήματος προμήθειας νερού, που δρήκησε σε διάφορα σημεία της μεγάλης αφροδισατικής ζώνης της ερήμου, από τη δυτική Σαχάρα ως την Κεντρική Ασία. Ο Δρ. Wilkinson αναφέρεται στις μαρτυρίες των αραβικών χρονικών και τοπικών δοξασιών, σύμφωνα με τις οποίες τα Qanāt (κανάλια) χτίστηκαν από τον Sulayman Β. Dawud (Σολομώντα, γινού το Δούβιο) ο οποίος κάποια μέρα παρασύρθηκε από τους ανέμους προς τον Ομάν, κατά τη διάρκεια της καθημερινής του διαδρομής από την Περσέπολη στην Ιερουσαλήμ, είδε το κάπτρο της Σάλουτ και «διώταξε τους εμπειρούμενους υποτακτικούς του να ερευνήσουν... Στη συνέχεια ο Σολομών μπήκε στο Ομάν, όπου τον καιρό εκείνο κατοικούσαν μόνο νομάδες. Έμεινε

εκεί δέκα μέρες. Και διάταξε τους υποτακτικούς του να σκάβουν από χώλια πάντα (κανάλια) κάθε μέρα. Και έτσι έγιναν τα δέκα χιλιάδες κανάλια του Ομάν».⁸

Πέντε αιώνες αργότερα η Αθήνα, η μεγάλη ελληνική μητρόπολη, που από τη μικρή και φτωχή χερσόνησο της Αττικής είχε επεκτείνει την εξουσία της, την επιρροή της και τις επιμορικές της συναλλαγές προς διεύθυνση της κατεύθυνσης, δοκίμασε εσωτερικές παραχές, παρά τις δύοις, αλλά ίσως και εξαιτίας των μεγάλων επιπτεύσεων και της οικονομικής άνθισης. Πολλές θα πρέπει να έγιναν συστήσεις ύγρων στο ποιο θα ήταν το καλύτερο γεωγραφικό πλάνο που θα άργησες σε μια πιο επιτυχημένη πολιτική ζωή. Ο γεωγράφος δεν μπορεί να παραβλέψει την θεωρία του Πλάτωνα για την ιδινή πόλη, όπως προτείνεται στους Νότιους. (Παραθέτω τα απόσπασμα από τη μετάφραση του A.E. Taylor, αφιερωμένη στο New College, Ελφερδόρπι, έκδοση Dent, Λονδίνου 1960).

«Η χώρα θα πρέπει να έχει τόσο έκταση ότι χρειάζεται για την επαρκή συντήρηση ενός ορισμένου αριθμού ανθρώπων με μέτριες φιλοδοξίες, και όχι μεγαλύτερες. Ο πληθυσμός θα πρέπει να επαρκεί για να αποκρύψει τους γείτονες σε περιπτώσεις αδικοπραγμάτων, όπως και να συνδράμει τους γείτονες όταν εκείνοι αιδούνται». (βιβλίο V, 73).

Νοτίερα, συζήντωσα στο Βιβλίο IV με τον Κλείνα, τον Κρητικό που ζητεί αυμαδούλη για το πόα μια πόλη θα πρέπει να είναι τοποθετημένη, ο Αθηναϊός λέει ότι ο πληθυσμός της πόλης θα πρέπει να είναι εγκατοπισμένος μακρά από τη θάλασσα... Είναι πολύ ευχάριστο, λέει, να έχει κανείς τη θάλασσα μπροστά στην πόρτα του, στην καθημερινή ζωή. Ομάς στην πραγματικότητα, τη θάλασσα είναι ένας αλμυρός και πικρός γείτονας». Γεμίζει την πόλη με χονδρεμπόριο και λιανοπωλήσεις μεταπόρτες, αναπτύσσει ανέντιμα και ευεμπλάτηση ήδη και έτσι κατίστα μια κοινωνία ανέντημ και φιληπ. Τόσο για τον ίδιο την εαυτό, δύο και γενικά για την ανθρωπότητα. Συμψήφιζοντας όλα αυτά και παραγωγάς κάθε ειδίου πρόσωπα, θα μπορούσαμε θέσια να πάρουμε με περισσότερη άντευ μια θέση στην παγκόσμια παραγωγικότητά. Είναι φανερό ότι εφ' όσον το έδαφος είναι τραχύ δεν μπορεί να υπάρξει μεγάλη παραγωγή κάθε ειδών προϊόντος.

Αν υπήρχε τέτοια δυνατότητα, θα μπορούσε να γίνει εξαγωγή σε μεγάλη κλίμακα και για μια ακόμα φορά τη πολειτεία μας θα αφθονούσε σε χρυσό και ασημένιο νόμισμα. Όμως...

δεν υπάρχει σοβαρότερο εμπόδιο από αυτό στο να αναπτύξουν οι πολιτείες μιας κοινωνίας ευγενικής, δικαία και ενάρετα ήθη». (Βιβλίο IV, 705).

Μικρή κλίμακα, απομόνωση, περιορισμένες θαλάσσιες και χεραίσες εμπορικές δραστηριότητες, να η συνταγή του Πλάτωνα για μια ενάρετη και σταθερή κοινωνία. Αυτή η θεωρία της πολιτικής γεωγραφίας συχνά αποδείχτηκε πολύ σοφή, ακόμα και ως τις μέρες μας. Όμως εφαρμόστηκε πολύ σπάνια από τους Έλληνες και γενικότερα από τους Μεσογειακούς στο μέτρο που μπορούσαν να το απορύγουν.

Ο καλύτερος μαθητής του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης, άρχισε κιόλας να καταλύνεται στα Πολιτικά την θεωρία του Δασκάλου του περί πουριτανικού απομονωτισμού. Βέβαια καταδίκασε την απληστία, αλλά δέχτηκε κάποια ναυτιλιακή ισχύ και κάποιο θαλάσσιο εμπόριο. Στον πριγκηπικό του μαθητή Αλέξανδρο της Μακεδονίας μοιάζει να εμπνέει, ότι αν οι Έλληνες συγκέντρωναν διεύθυνσης των αρχών τους θα μπορούσαν εύκολα να διαφεύγουν τόσο την Ασία όσο και ολόκληρη την Ευρώπη.

Ετοι μ ο Αλέξανδρος ξέκινε τις σαρωτικές του κατακτήσεις στην Ανατολή και στο Νότο, επεκτείνοντας την αυτοκρατορία του ως το Νείλο και τον Ινδό ποταμό, εγκαθιστώντας την πρωτεύουσά του στη Βασιλώνα, δημιουργώντας καινούργια λαμάνια στην εκβολές των μεγάλων ποταμών και διαδίδοντας παντού τον ελληνικό πολιτισμό, τις πιστωτικές και τις μεθόδους κοπής νομισμάτων.

Τα επακολούθησε το εκείτε καλύτερα απ' ότι θα μπορούσαν να το εκθέωσαν εγύ ο M. Rostovtzeff⁹, στους επτά κλασικούς τόμους του. Οστόσο εγώ έχω ένα ειδικό χρέος στον Καθηγητή Nicolas Haniotopoulos του Καιμπριτζ, ο οποίος επέσυρε την προσοχή μου εδώ και 30 χρόνια στο ρόλο που έπαιξαν τα δίκτυα των μεγάλων πόλεων, των κέντρων υψηλής τάξης και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, στη σχέδιο του Μεγάλου Αλέξανδρου για μια μεγάλη πολεοενή αυτοκρατορία, που επρόκειτο να γίνει μια αιφνίδια και μια εποχή αρμονίας και ευημερίας.¹⁰

Το πλατινικό πρώτου προβλεπτεί μικρές ισοδύναμες, αυτόρκεις και παρατεθεμένες εδαφικές μονάδες, ενώ αντίθετα το αλεξανδρινό πρότεινε ένα μεγάλο επεκτατικό πλουραλιστικό πολιτικό και πολιτιστικό σύστημα, συγκροτημένα και ενεργοποιημένο, με δραστηρίες ανταλλαγής και συστήματα δικτύων, που να συνδέουν τις μεγάλες εμπορικές πόλεις. Το πρώτο προσφέρει κατεστόμενο στατικό ιδιαίτηκο, ενώ το δεύτερο, δυ-

ναυμικό και κινητικό. Και τα δύο σχέδιαν θεωρητικές τροχιές που στόχευαν στην αρμονία και την ευτυχία του λαού. Και τα δύο χρησίμευσαν σαν κεντρικές ιδέες σε πολιτικές φιλοσοφίες, πιθανά πολύ πριν, αλλά σίγουρα πολύ μετά την Ελληνιστική Εποχή. Τόσο το πλατωνικό όσο και το αλεξανδρινό πρότυπο, πιστεύω ότι είναι πολύ χρήσιμα στο να αναλύσει κανεὶς τις παρελθόντες και τις παρούσες διαμάχες, σε ότι αφορά την πολιτική φιλοσοφία και την πολιτική γεωγραφία.

Ο Αλέξανδρος δεν έζησε πολλά χρόνια και η αυτοκρατορία του διαιμελήστηκε γρήγορα μετά τον θάνατό του. Ήσσος η επιρροή του στο Μεσογειακό πολιτισμό και στην οργάνωση αποδείχτηκε ότι δήμερκες πολύ. Μέσα σε τρεις αιώνες, η Ρώμη είχε επιβληθεί. Προέκτεινε την Pax Romana γύρω στη Mare Nostrum της, και οικειοποιήθηκε την Orbis Terrarum. Στό αστοικό δίκτυο που τώρα είχε πολύ επεκτείνει και καλύτερα οργανώθηκε, τόσο στην Έρηπα όσο και στη θάλασσα, προστέθηκε ακόμα μια στρατιωτική και δικαιολογητική χώρας προγούνευον. Τουλάχιστον στη Δύση, γιατί μια παρόμοια οργάνωση υπάρχει πιθανότητα να είχε ήδη υπάρχει προηγούμενα στην Κίνα.

Στη συνέχεια, η Ρώμη εξακολούθησε να προεκτείνει την τροχά της με κατακτήσεις, εμπόρια, εγκαταστάσεις, χτίζοντας δρόμους και πόλεις δόρεια στην Ευρώπη. Νότια στην Αφρική και Ανατολικά στην Ασία. Δεν νομίζω ότι χρειάζεται ν' αναφέρω εδώ τον Sir Mortimer Wheeler σχετικά με τη ρωμαϊκή εγκατάσταση στις Ινδίες ή τον H. Maspero, σχετικά με το ρωμαϊκό εμπόριο με την Κίνα.¹¹ Ο ρωμαϊκός δυναμισμός προκάλεσε φυσικά κάποια αναταραχή μέσα και γύρω από την τροχιά της. Από την λειρουσάλη που είχε καταστραφεί και ξαναχτίστει, μια καινούργια θρησκεία κέρδισε δέδαφος μέρη με τη μέρα και από πόλη σε πόλη σ' όλη την έκταση της αυτοκρατορίας. Με τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο έγινε μεγάλη αλλαγή στις αρχές του 4ου αιώνα. Κι όχι μόνο η Αυτοκρατορία έγινε επίσημα χριστιανική, αλλά και η πρωτεύουσα της μεταφέρθηκε σε μιαν άλλη τοποθεσία, μια καινούργια πόλη, μια καινούργια Ρώμη. Επίσημα ο Κωνσταντίνος διάδεικε για πρωτεύουσα του την τοποθεσία της Κωνσταντινούπολης, εμπνευσμένος από ένα θεϊκό όραμα, όπως πειργάφει ο Α. Alföldi.¹² Άλλα ο γεωγράφος νοιώθει πιο πειστική την ανάλυση του ανέπτυξε το John Myres στη διάλεξη του που έδωσε το 1923 στο Βρετανικό Σύνδεσμο (Τμήμα E) για την περιοχή του Μαρμαρά.

«Αν η νέα Ρώμη έπρεπε να υπερασπίσει την Αυτοκρατορία στο σύνολό της, θά πρέπει να βρίσκεται όσο γίνεται πλησιέστερα, όχι μόνο στα σύνορα του Δουνάβη και στα δωρεοδύτικο κύριο δρόμο από τον οποίο η Ακουιλέγια και το Μιλάνο θα δέχονται και θα έστελναν ενισχύσεις, αλλά επίσης και στα σύνορα του Ευφράτη. Αν προορίζονταν να γίνει ένα πολυπλήθες κέντρο, θα έπρεπε να βρίσκεται κοντά στη θάλασσα, τόσο για να τη φτάνουν τα αιγαυπτιακά σιτηρά όσο και για ν' αναχατίσει τους θαλασσίους επιδρομείς από το Βορρά. Θα έπρεπε να είναι δηλαδή ένα ναυτικό οπλοστάσιο, με άμεση πρόσβαση στον Νότο και συνάμα, όσο πο άμεση μπορεί να γίνει, στην Ανατολή. Σε περίπτωση αποτυχημάτων σε ότι αφορά την άφιξη εφοδίων που έφταναν από τη θάλασσα, θα έπρεπε οπωδόποτε να έχουν προβλεφθεί τοπικές προμήθειες, και μια τοπική εφεδρία ανδρών. Έτσι θα μπορούσε να διαφεύγεται την πεδιάδα και την ορεινή περιοχή της Θράκης, όπως είχαν κάνει η Λιανικαία και η Αδριανούπολη, αλλά χωρίς να διακινδυνεύσει μιαν απομόνωση που στάθηκε εμπόδιο και στις δύο αυτές... Θα έπρεπε επίσης να είναι κατ' εξήχην ελληνική, ώστε ν' ανταποκρίνεται τόσο σε αισθητά όσο και στα συμφέροντα των Ελλήνων».¹³

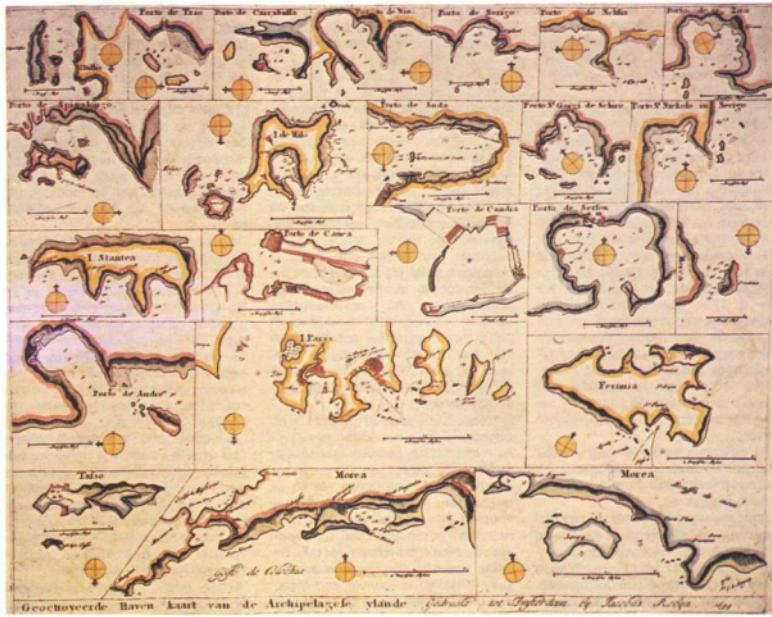
Πόσο πολύπλοκο ήταν το πρόβλημα της συναρμολόγησης όλων αυτών των φορέων και δυνάμεων! Και πόσο επιδειξίο θα πρέπει να ήταν οι Ρωμαίοι, ώστε να κατορθώσουν να οργανώσουν και να προεκτείνουν το περάσιο αυτό δίκτυο των πόλεων, που συμπεριλήφθησαν όλες τις επαρχικές και περιφερειακές πρωτεύουσες πάνω στις οποίες στηριζόταν όλη η εσωτερή δομή της Αυτοκρατορίας. Με τη Νέα Ρώμη «ίσως για μια ακόμα φορά ένας μεγάλος πολιτικός άνδρας έπειρθατε από το ίδιο του το οικοδόμημα». Κωνσταντινούπολη παρέμεινε μια μεγάλη πολιτική πρωτεύουσα. Ρωμαϊκή. Βαζαντήνη, και στη συνέχεια Θραμανική για 1600 χρόνια. Ξεπέρασε δηλαδή κάθε όριο μακροβιότητας με μεγάλης πρωτευουσάς. Εν τω μεταξύ, η πολι. Ρώμη, παρ' όλη την κατάληψη, τη διαρρήγη και τη συρρικνώση της, κατάφερε να παραμείνει ένα μεγάλο θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο, πασαχούλημένο λιγύτερο με τα ιερικά προβλήματα και πολύ περισσότερο με τα προβλήματα της εσωτερής ζωής (τα πνευματικά). Και η Κωνσταντινούπολη έκινησε μια αλισσά σε όλες Νέες Ρώμες. Πολλές πόλεις / πρωτεύουσες διεκδίκησαν από και και ύστερα

τον τίτλο της «Νέας Ρώμης». Μεταξύ άλλων, η Βιέννη και η Μόσχα θέβελαν η κάθε μια να είναι η Τρίτη Ρώμη. Πράγματι, η ενοτητή, η ευημερία και η σχετική ειρήνη που κατόρθωσε να εξασφαλίσει η Ρώμη για ένα μεγάλο διάστημα σ' όλη τη μεσογειακή τροχιά, κληροδότησε έναν ισχυρό μύθο και ένα πρότυπο που χρήσιμες σε πολλούς πολιτισμούς. Καμιά άλλη πόλη στην ιστορία δεν μπορεί να διεκδικήσει μια παρόμοια φήμη, ακόμη κι αν ένα μεγάλο μέρος της ρωμαϊκής κληρονομιάς είχε γεννηθεί σε άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας. Η τροχιά ήταν τόσο καλή δικτυωμένη και δομημένη, παρά την απεραντοσύνη της, που η εικόνα που έμεινε στις επιτομένες γενενές ήταν σχεδόν μονολίθικη. Και τούτο δεν μπορούσε να κατορθωθεί, παρά μόνο με το έντονο εμπόριο μεταξύ των πόλεων και τη σταθεροποίηση των θεομάνιμων πολέων.

Στην πραγματικότητα η ιστορία της ρωμαιικής αυτοκρατορίας δεν ήταν και τόσο ήρεμη, και ιδιαίτερα στην περιφέρεια. Οι λεγεόνες δεν έλαν πολύ καιρό για χασσούμασι. Οι πιέσεις δυνάμωσαν σημαντικά ήδη στον τρίτο αιώνα μ.Χ. και η αληθινή παρακμή συντελέστηκε τον τέταρτο αιώνα. Η Κωνσταντινούπολη ωστόσο διατήρησε τη λαμπρότητά της μια χιλιετία μετά.

Οι βαρβαρικές επιδρομές και οι μεταναστεύσεις, γρήγορα κατακερμάτισαν την οικονομική και πολιτική ενότητα της Μεσογείου, που είχε βαθμιαία εδραιωθεί από τον Αλέξανδρο ως τον Αδριανό. Ο κατακερματισμός, η κάψη και η μεγάλη ανασφάλεια που επακούλωθησαν θα πρέπει να έγιναν θειεύσιμες. Τόσο, που η ευκολία και η ταχύτητα με την οποία η Αραβική Μουσουλμανική κατάκτησε την περιφέρεια τον 7ο αιώνα, ξεκίνωντας από τις πόλεις καραβανίων της Αραβίας από τους κληρονόμους των Ναβαταίων - πρώτα με μια κυκλωτική κίνηση στη Μεσογείο και στη συνέχεια ανατολικά και κατά μήκος των οδών όπου κυκλοφορούσαν τα καρυκεύματα και το μετάξι - έγινε ευπρόσδετη από τους ντόπιους πληθυσμούς που λαχταρούσαν σταθερότητα, τάξη και αποκατάσταση των πολιών αστικών δικτύων.

Οι ελληνοί και ιταλοί πληθυσμοί αντιστάθηκαν στη μουσουλμανική επίθεση πολύ περισσότερο απ' όλους μεσογειακούς πολιτισμούς. Κατά συνέπεια ο μεσογειακός κόσμος διαιρέθηκε σε δυο φανερά αδιάλλοτα στρατόπεδα: το χριστιανικό και το μουσουλμανικό. Όπως και να είναι, μερικά διάτομα αναδύνων συντομο και ορισμένες εμπορικές συναλλαγές διαπέρασαν το παραπέτασμα

Λιμενοδείκτης των νησιών του Αιγαίου του 1694 (χάρτες και χαρτογράφος του Αιγαίου Πελάγους, εκδ. Ολόκλ. 1985)

που χώρισε τις δύο θρησκείες. Το 290 ο Αυτοκράτορας της Δύσης Καρλομάγνος, αντάλλαξε δύρα με τον Χαλίφη της Βαγδάτης Αρούν Αλ Ρατζίδ, όχι όμως και με τον Χάκαμ, τον Λαζίφη της Κόρδοβας. Και τούτο γιατί ακόμα και η πολιτική ενότητας του Ισλάμ είχε ήδη διασπασθεί.

Εταιρία του μεσογειακού κατακερματισμού συνέχισε ν' απλώνεται και να εξελίσσεται, μ. όλου που τα οικονομικά δικτύα επιβαίνουν, και, με διάφορους τρόπους, ορισμένοι απόρρητοι, παλιοί και νέοι, εξεκολουθούνταν να χρησιμεύουν σε εμπορικές, πολιτιστικές και πληροφοριακές ανταλλαγές. Ο μεσογειακός κόσμος ορθό χαρακτηρίστηκε από έναν γεωγράφο σαν την χώρα της αυστηρέας, κι από έναν άλλο σαν την χώρα των συναρμογών.¹⁴ Ο Μεσογειακός Μεσαίωνας υπήρχε άλλη μια εποχή, όπου η επικράτησαν τα αστικά δικτύα και οι αστικοί ανταγωνισμοί.¹⁵ Αυτά αναπτύχθηκαν τόσο στις χριστιανικές όσο και στις μουσουλμανικές χώρες, αν και πολι λίγες πληφορορίες έχουμε για τις δεύτερες. Σ' αυτή την περίοδο την

πι έντονη ζωτικότητα και τη μεγάλητερη δραστηριότητα επέδειξε η Ιταλία, μια χώρα αποτελουμένη από πόλεις - κράτη που ανταγωνίστηκαν και αντιμάχονταν η μια πάντα την άλλη, ενώ συγχρόνως συντρύπαναν δίκτυα επικοινωνιών και εμπορίου σε ορισμένες τροχιές της οποίες διεκδικούσαν σκληρά η μια από την άλλη. Υπήρχαν μακροχρόνιες και αιματηρές μάχες ανάμεσα στο Μιλάνο και τη Φλωρεντία, τη Βενετία και τη Γένοβα, για ν' αναφέρουμε ποι τη σημαντικές. Δεν υπάρχει ποι ιδιότυπη και ποι συναρπαστική ιστορία λαού από της Βενετίας, στα 1000 χρόνια, από τον 7ο ως τον 17ο αιώνα. Μια πόλη που οιδηποτε υπήρξε μεγάλη, γεννημένη και εγκατεστημένη πάνω σε νησίδες, από τη σημερινή πόλη στην πρώτη ρόλο στο εμπόριο με την Ανατολή, να παρεκκλίνει μια Σταυροφορία για να πάρει την Κωνσταντινούπολη το 1204, και να διασπάσει ό,τι είχε μείνει πάνω στη Ρωμαική Αυτοκρατορία, ενώ συγχρόνως διατηρούσε τις σχέσεις της με την «άποιτη» Αγγύπτο.

Τα σημαντικά δικτύα των ιταλικών πόλεων ήταν πολλάπλα: οικονομικά, εμπορικά και πολιτιστικά. Όμως, από μιας αρχής έγινε δεκτό ότι ανάμεσα σ' ολές τις πόλεις - κράτη, η Ρώμη θα διατηρούσε το προνόμιο της λειτουργίας της ιερόπολης και άλιτο ο Επίσκοπος Ρώμης θα ήταν ο ανώτατος πνευματικός χρόνας της πόλης τροχιάς της Χριστιανούντης. Και πάρο τον οικλήρο ανταγωνισμό που υπήρχε μεταξύ τους, ολές οι ιταλικές πόλεις - κράτη συμφώνησαν ως προς τη υπεροχή αυτή της Ρώμης, πράγμα που οι συνέπειες στο να διατηρείται οι ορισμένα εννότητα στην παγκόσμια τροχιά. Και τότου μας το θυμίζει ακόμα και σήμερα η παπική ευλογία: «Urbi et Orbi».

Τα πολιτιστικά και οικονομικά κέντρα ωστόσο κυμαίνονταν ανάμεσα σε ελάχιστες από τις σημαντικότερες ιταλικές πόλεις. Στο μεγαλύτερο κατόρθωμα σε όπι αφορά τα μεσαιωνικά δίκτυα των πόλεων αυτών, συντελέστηκε το 15ο αιώνα, όταν αυτές άρχισαν να χάνουν την κυριαρχία τους στην τροχιά της Μεσογείου, μια

και άλλα, περισσότερο συγκεντρώμένα πηγεμονικά κράτη άρχισαν να υπερισχύουν προς δύο τις κατεύθυνσεις: η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Γαλλία, η Αγγλία.

Τα μεγάλα σταυροδρόμια των εμπορικών δρόμων της συγκέντρωσης και της διανομής αγαθών, πληροφοριών, επιτευγμάτων και ιδεών, προώθησαν τότε και διαδόσανε την Ιταλική Αναγέννηση¹, που εξελίχθηκε σα θαυμασία, αλλά που η θαυμασία καλλιτεχνική και διανοητική της έξαρση, άλλαξε την τροχιά της ιστορίας. Δεν υπάρχει μημφιδώλιο ότι στο τέλος του 16ου αιώνα μ.Χ. άρχισε να παρακάμψει ο ρόλος της Μεσογείου και ότι ο 17ος αιώνας μετέφερε τα κέντρα των σημαντικότερων τροχιών αλλού. Οι νέες τροχιές συγκεντρώθηκαν πρώτα στην Ισπανία που κυριαρχούσε στο εμπόριο με τις Ανατολικές Ινδίες, και σε δεύτερη θέση στην Ισπανία που έλεγχε το μεγαλύτερο μέρος της ευπορικής κίνησης με τις αμερικανικές ακτές.²

Στη συνέχεια τα κυριότερα κέντρα έπαψαν να είναι στη Μεσόγειο και μεταφέρθηκαν στο Δυτικό και Ανατολικό Βορρά.

Όπως και να είναι, οι πόλεις της Μεσογείου, και ιδιαιτέρα οι ελληνικές και οι ιταλικές, που είχαν δημιουργήσει και επωδείσαντο την αναμφιθίβητη ποι επιδέξιο και χρήσιμο σύστημα ευπορίου και πιστώσεων, θασιούμενο στις γεωγραφίες, μαθηματικές και ψυχολογίες τους γνώσεων, έβεσαν από το 15ο αιώνα και υπέρτερα, τα δικτύα τους στη διάθεση των ισχυρότερών Δυνάμεων. Γιατί στο μεταξύ, είχαν χάσει τον έλεγχο των οδών προς την Ασία, και οι Πορτογάλοι είχαν περικυλώσει το Ακρωτήρι που οδηγούσε στις Ινδίες. Από τη Γένοβα ο Κολόμβος πήγε στην Κόρδοβα να αποσπάσει τη συγκατάθεση της Ισαβέλλας της Καθολικής για να διασχίσει δυτικά τον Οκεανό. Ι. Λαζαρίνης Κάμποτ, Βενετός πολίτης και ο Αμερικός Βεπούσιος και ο Βερατσάνος ένοιωσαν σαν να προέκτειναν την Ιταλική τροχιά ενώ ταξίδευαν στην υπερεσία έβην την πηγεύνων. Όμως, το παλιό ιταλικό μονοπάτι στις αφορά το εμπόριο των καρυκευμάτων και τις ανακαλύψεις, είχε οριστικά χαθεί. Οι εμπορικές ικανότητες του Μιλάνου, την Βενετία, και της Φλωρεντίας είχαν ήδη γίνει κτήμα αλλών. Παρά όλα αυτά η Τράπεζα της Αμερικής ιδρύθηκε στα Σαν Φρανσίσκο από κάποιο Giannini (μεσογειακό ονομα), από όπου και κατέγειται η θεωρημένη πιστωτική κάρτα. Είναι λοιπόν φανερό ότι έκεινες οι μεσογειακές πόλεις μας έδωσαν πολύ περισσότερα πράγματα από απλά

δόγματα πολιτικής φιλοσοφίας.

Τίποτα απ' αυτά δεν θα είχε γίνει αν είχε επικρατήσει το πλατωνικό πρότυπο της απομόνωσης.

Είναι γεγονός ότι σήμερα, όπως οι περιοστέρες από τις αυτοκρατορίες καταργήθηκαν ή μεταβλήθηκαν, και ο ρόλος των εθνών - κρατών έχει εξασθενήσει, καινούργιες τροχιές σχηματίζονται και πάλι, συγκροτημένες σε μεγάλη κλίμακα με δικαίωμα συναλλαγών, με κοινότητες δοξασίων και συμφέρονταν ανάμεσα σε θεσμούς και ομάδες, καλύτερα συνταιτισμένες με τις πόλεις και τις περιοχές στις οποίες βασίζονται. Η συγχρόνη θαυμασία εξελίχθη προς έναν παραγόμενο συνδεδεμένο κόσμο από συνυπαρφέμενες αστικές τροχιές, αυξάνει ολοένα. Οι ρίζες των σύγχρονων προβλημάτων και των θαυμάτων φιλοσοφιών είναι ίσως πιο φανερά μεσογειακές σήμερα από ότι ήταν στους προηγούμενους αιώνες.

Ωστόσο, ο γεωγράφος μπορεί ν' αναρωτηθεί: Γιατί η παράδοση των μεγάλων, απέραντων δικτύων των πόλεων θυμίζεις στις ρίζες της σ' αυτή την περιοχή; Αυτό συμβαίνει γενικά με πόλεις που κάθε μια απ' αυτές λειτουργεί σαν κρίκος ανάμεσα στην περιοχή της πόλεως είναι το κέντρο και τον εδωτερικό κόσμο. Μεταξύ δηλαδή τοπικών και εδωτερικών τροχιών. Πρώτες οι πόλεις της Μεσογείου ανέπτυξαν αυτό το τελευταίο, σε εντυπωσιακές κλίμακες και με εντυπωσιακές συνέπειες. Στη συνέχεια το διδάσκων στον υπόλοιπο κόσμο.

Υπήρχαν άλλοι πολιτισμοί, εξίσου αρχαίοι, με αξιόλογη τέχνη και τεχνικές, με πυκνώτερους και ευφυείς πληθυσμούς, και συγκεκριμένα που πολιτισμούς της Κίνας και των Ινδών. Ωστόσο ο πολιτισμός που γεννήθηκε στη Μεσόγειο είναι εκείνος που κατάλαβε τον πλανήτη και τον αναδιοργάνωσε σαν τροχιά, διαφοροποιημένη, πολυποιηκή και πολύπλοκη, όπως εξ άλλου υπήρχαν πάντα οι μεσογειακές τροχιές, με συνειδητοποιημένη όμως την ενότητά της τώρα.

Θα μπορούσε άραγε να οφείλεται από στην πρόκληση ενός δύσκολου φυσικού περιβάλλοντος, με αδέσποτες δρυοπόττευσεις, ορεινή τοπογραφία, σεισμούς, ελάχιστα καλλιεργητικά εδάφη και μια δύσκολη θάλασσα; Άλλα όμως προκλητικές συνθήκες συναντήθηκαν και αλλού: στην Ινδονησία π.χ. στην Ιαπωνία. Αναλογιζόμαστε συχνά μια συζήτηση στρογγυλής τράπεζης στο Τόκιο το 1972, στην οποία μερικοί Δυτικοί, που κατέψευσαν την ίδιαν γηγενής μεσογειακός, αντιμετωπίσαν μια συνέλευση Ιαπωνέζων φοιτητών που

συζητούσαν για το μέλλον της χώρας τους. Ένας από αυτούς τους Ιαπωνέζους δήλωσε τότε απερίφραστα:

«Είμαστε διαφορετικοί από σας, είπε. Μην περιμένετε να ιωθετήσουμε εντελώς τους τρόπους και τις απόψεις σας. Θυμηθείτε ότι εσείς ήρθατε να μας αναζητήσετε. Εμεις δεν πήγαμε στην Ευρώπη, ούτε στην Αμερική. Γνωρίζαμε κι εμεις να κυβερνήσουμε καράβια και να διασχίσουμε τις θάλασσες. Μα δεν μας ενδιέφερε».

Πολλές φορές και οι Κινέζοι κάνουν τις ίδιες παρατηρήσεις. Και πραγματικά, υπήρχαν μεσογειακοί έμποροι και εγκαταστάσεις στις Ινδίες και τη Νοτιοανατολική Ασία από τους ρωμαϊκούς χρόνους και ίωσ και νωρίτερα. Ενώ κανένα ίδρυμα ούτε ινδικό κούπερ εκείνοντας μεσογειακές πόλεις.

Μερικοί άνθρωποι θελγούνται από τα ταξίδια περισσότερο από άλλους. Το μεγάλο μάθημα που αποκόμιδε ο Οδυσσέας από τις περιπλανήσεις του ήταν η γνώση της ποικιλίας των χωρών που επισκέφτηκε καθώς και των κατοίκων τους. Αυτό διηγήθηκε στην Πηγελόπητο όπου ξανανοντάθηκαν. Κι αυτό ακριβώς μιαδένει να είναι εκείνες που απεικονίζουν οι τοιχογραφίες των προϊστορικών κτιριών του Ακρωτηρίου της Θήρας.

Άραγε αυτή η ρχαία μεσογειακή παράδοση εκφράζει απλή περιέργεια ή μήπως είναι μια παρώνθηση να μάθει κανείς το πώς να συναλλάσσεται με τους άλλους, πώς να εξεύδειπτερώνει αποστάσεις, κι ακόμα πώς να Επεπνέαι τις ποικιλές ανθρώπινες διαφορές; Η επιμήμα των ανθρώπων που ξεφύγουν από τα περιβόλλοντας την καταγωγή τους, ακόμα κι αν αυτό είναι ο Κήπος της Εδέμη;

Εδώ όμως φοβάμαι ότι ξεφύγων από την προδιαγραμμένη μου τροχιά.

Μετάφραση από τα αγγλικά: Μαίρη Καθαδίδη

Σημειώσεις

1. Πρθλ. V. Gordon Childe: *Man makes himself* (London 1936)
2. John L. Myres: *Mediterranean Culture: an essay in geographical history*. (The Fraser Lecture, 1943) (Cambridge Univ. Press 1943), 52.
3. Στ. Μαρινάτος: *Ανασκαφές στη Θήρα VI* (1972) Αθήνα, Αρχαιολογική Εταιρία, Εκδ. 64 (Αθήνα 1974) 60, 112 εικόνες.
4. Χρήστος Γ. Ντούσας: *Η προϊστορική πόλη Ακρωτηρίου*, Εκδ. Ηαππιβάλη (Αθήνα 1981) ωραία εικονογραφημένη. Του ίδιου Σαντορίνης: Οδηγός στην πόλη και τους αρχαιολογικούς του θηραϊκούς, Εκδοτική Αθηνών. Αθήνα 1982. 128, 91 Εγχρωμες εικόνες. Ο καθηγητής Ντούσας γράφει στο τε-

λευταίο. «Η ναυτιλία ήταν αναμφίβολα μια από τις κύριες ενασχόλησης του νησιώτικου πλήθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, στις Κυκλαδες η ναυτιλία είχε αρχίσει τουλάχιστον 7000 χρόνια π.Χ. Δεν έχουμε αποδείξει εδαγωγών προϊόντων της Θήρας και σε άλλα μέρη. Αυτό όμως δεν αποκλείει τη δυνατότητα ότι τα Θηραϊκά καράβια χρηματοποιούνταν στο εμπόριο άλλων χωρών της Μεσογείου (όπως π.χ. μετεωρικούς και Ανατολίτης)... Μπορεί να υποστηριχθεί ότι στο προϊστορικό Ακρωτήρι ακόμα και στο 16ο αιώνα π.Χ. ένα είδος αστικής κοινωνίας είχε αναπτυχθεί, που ήταν συνέπεια, όπως και σε νεότερους χρόνους, υπάρχει εμπόριος και ναυτιλίας (αελ. 58: Οδηγός στο νησ...). Τα αυγά στρουθοκαμήλου και τα αιωνιότικα είδη πιθήκων που εμφανίζονται σε μια ποιογραφία σ' ένα δάλλο οίκημα, μοιάζει να διαδόθηκαν με το εμπόριο μεταξύ Αιγαίουπου και Ανατολικής Μεσογείου.

5. Η παραπήρημη είναι αποκλειστικά δική μου. Δεν είχα την ευκαρία να συζητήσω αυτό το θέμα με τους αμεριδίους Έλληνες αρχαιολόγους. Μεγάλη ενιαίωσην έχω προς τον Καθηγητή Ντούμια, τον κο. Γλαν. Φώντη που περιέβαλε την Ελληνική ιστορία με το θέμα που μου παραχώρησε μια θαυμάσια έγχρωμη φωτογραφία από τη φρίδα ενός από τους τοίχους της αίθουσας Γ του Διονυσίου οικήματος από Ακρωτήρι, την οποία παρουσιάσατε στη Διάλεκτη στη μνήμη του Myres στο New College, στην Οξφόρδη. Όσο για τη Δήλο, θα πρέπει ν' αναφερθώ στον κλασικό τόπο του Pierre Roussel, ενώ από τους διασκάλους μου στη Σορόντη: Delos (Paris 1925) και το δοκίμιο του: «La population de Delos à la fin du IIe siècle av. J.-C» Bulletin de Correspondance Hellenique, LV (1931) 438-49. Επίσης στην ενδιαφέρουσα μελέτη του Άλεξ Παπαγεωργίου - Βενέτη: Delos. Recherches urbaines sur une ville antique, Deutscher Kunsterverlag (Munich 1981) με πλούσια βιβλιογραφία.

6. Απόπονται από τον ίδιον προς -Δήλο Απόλλωνο- εις Ηοΐδαινο: Ομηρικό ύμνος και Ομηρικά: Αγγλική Μετάφραση: H.G. Evelyn White; William Heinemann (London 1967) 336-7.

Σημείωση του μεταφραστή: Οι παραπομπές στη Βίβλο αναφέρονται στην αγγλική μετάφραση της Βίβλου.

7. Η οπουδαίτητα των ισθμών και υπερισθμικών οδών τονίζεται σε πολλά έργα ιστορικών και αρχαιολόγων. Ο Sir John Myres συνέφερε επίσης υπερισθμικές οδούς: Η λαϊκή θεωρία γι' αυτές δράκεται στον Victor Bérard: Les Phéniciens et l'Odyssée (Paris 1926) 2 τόμος, Βλέπε επίσης J. Gottmann: L' homme, la route et l'eau en Asie Sud-Orientale, εις Annales de Géographie, XLVII (París, 15 Novembre 1938) 575-601.

8. John C. Wilkinson: Water and tribal settlement in south-east Arabia: a study of the Alfaif of Oman (Oxford, Research Studies in Geography), Clarendon Press (Oxford 1977) και ειδικό το κερδάκι 6.

9. M. Rostovtzeff: The Social and Economic History of the Hellenistic World, Clarendon Press (Oxford 1941), 3 τόμος. Επίσης του ίδιου: The Social and Economic History of the Roman Empire, Clarendon Press (Oxford 1926) 2 Τόμοι. Του ίδιου: Caravan Cities (Oxford 1932) και Ptolemaic Egypt

(Cambridge 1928).

10. O.N.G.L. Hammond ήταν ο κατ' εξοχήν επικίνδυνος της αρχαίας Μακεδονικής ιστορίας. Το 1952 συμπέσασε στο Ινστιτούτο Προηγμένων Μελετών στο Princeton N.J. για μια περίοδο ερευνών. Όπως ήδη μελετούσα τα σύγχρονα αστικά δίκτυα και φυσικά μ' ενδιέφερε το ιστορικό τους στη Μεσόγειο, ο καθηγητής Hammond μου κίνησε το ενδιδόμενο προς αυτή την κατεύθυνση σκαριαράφωντας τις σκέψεις και τους σχεδιασμούς του Αλεξανδρού. σχετικά με τις πόλεις, την τοποθέτηση τους και την αλληλεπίδρωση τους.

ΒΔ. επίσης του ίδιου το μνημειώδες έργο: A History of Macedonia and ειδικότερα το: Alexander the Great King, Commander and Statesman (London, 1981). Επίσης Δ. W.W. Tarn: Alexander the Great (Cambridge, 1948) 2 τόμοι

ΒΔ. επίσης G.T. Griffith (ed): Alexander the Great: the Main Problems, Cambridge University Press (1966). Enrico E. Badia (ed): Alexandre le Grand (Entretiens XXII de la Fondation Hardt), Vandoeuvres (Genève 1975). Enrico R. Lane Fox: Alexander the Great (London 1973). Για την έκθεση με τον τίτλο The Search for Alexander, από National Gallery of Art στην Οδυσσεία του 1980-81 ένας ενδιαφέροντας κατάλογος εξερεύνησης που περιέχει δοκίμια του Νίκ. Γιασούδη με τίτλο «Alexander and his Heritage». Εγκαίρως επενδύλμενα χρηματοδοτείται σε δύοφορα έργα τη διοττώση των Πλατωνικών και Αλεξανδρινών προτύπων της πόλης και πρώτα πράτη στο: the Evolution of urban centrality: orientations for research, αναφορά έργων No 8. School of Geography, University of Oxford (1974).

11. Sir R.E. Mortimer Wheeler: Rome beyond the imperial borders (London 1954) και: Impact and Imprint: Greeks and Romans beyond the Himalayas, The Earl Grey Memorial Lecture (Newcastle - on - Tyne, 1959). Enrico H. Maspero και Et. Balazs, Histoire et Institutions de la Chine ancienne, αναθεωρέμενο από τον P. Demiéville (Paris, Musée Guimet, 1967). ΒΔ. επίσης του διαφορών τόμους του Needham και άλλων εις Science and Civilization in China, Cambridge University Press.

12. A. Alföldi: The conversion of Constantine and Pagan Rome (Oxford 1948). Ειδιδόσο επίσης με πολύ ενδιέφορο το δοκίμιο του Jaroslav Pelikan του Yale University: The Two Cities. The decline and fall of Rome as a Historical Paradigm, Daedalus (Boston, Summer 1982) 85-91.

13. John L. Myres The Marmara Region εις το Βίβλο του: Geographical History in Greek Lands, Clarendon Press (Oxford 1953) 251-2.

14. Ο Jules Sion την αποκάλεσε «χώρα της ουσιέχεις» στο άρθρο του «Sur la civilisation agraire méditerranéenne» εις «Bulletin de la Société Languedocienne de Géographie» (Montpellier, 1940) 20-45, και ο André Siegfried χρημοποίησε την έκριψη «pays d' l' articulation» ή «land of joints» εις το έργο του: vu générale de la Méditerranée (Paris, 1943) (μετάφραση του D. Hemming: The Mediterranean (London, 1948)).

15. Ολόκληρες βιβλιοθήκες έχουν δημοσιεύσει γύρω από την οικονομική και πολιτική ιστορία της παρακράτησης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όπως επίσης και γύρω από

τις μεσαιωνικές και αναγεννησιακές περιόδους της Μεσογείου. Δεν θα παραθέσω εδώ θιβλιογραφία. Νομίζω ότι είναι αρκετό ν' αναφέρω στις δύο εκδόσεις του Cambridge Economic History of Europe, Cambridge University Press, και κυρίως στους τόμους II, III (1971), IV (1967) και V (1977). Κάθε τόμος περιέχει πλούσια θιβλιογραφία.

16. Συμβολεύτηκα επίσης: R.S. Lopez και I.W. Raymond: Medieval Trade in Mediterranean World (N. York, 1955). R.S. Lopez: The Three Ages of the Italian Renaissance, University Press of Virginia (Charlottesville, 1970). Ειδικότερα για τη Βενετία του Frederic C. Lane: Venice and History, John Hopkins University Press (Baltimore, 1966) και Venice, A Maritime Republic (Baltimore, 1973) οπως επίσης του Lord Norwich: A History of Venice, Allen Lane (London, 1982).

17. ΒΔ. τα πιο πάνω βιβλία του Lopez και Norwich και τον τόμο V της Cambridge Economic History of Europe τα οποία ανατύπωσαν αυτά τα σημεία.

18. Αναφέρομαι στις ανηγέρσεις του 4ο International Symposium on Regional Development του Ιαπωνικού Κέντρου Ερευνών για την Περιφερειακή Ανάπτυξη, (Τόκιο, Ιανουάριος 1972) και ειδικότερα στις παραπρήσεις του Καθηγητή Osamu Nishikawa.

Orbits. The Ancient Mediterranean Tradition of Urban Networks

J. Gottmann

To understand the evolution of the contemporary ways of the world, networks of cities are fundamental. Too often, however, a city is considered only in the framework of the surrounding region. The question has arisen worrying geographers, historians, sociologists and politicians, whether a city lives, works, and lasts or falls mainly as the centre of a region, determined by local circumstances or chiefly as a partner in a constellation of far-flung cities. This is not, in fact, a new problem born in our time. It is an ancient problem which has been with mankind since the dawn of history. Gordon Childe would probably have said since the Neolithic. The cradle of the systems that may be called urban networks or constellations of cities working together is, of course, the ancient Mediterranean. Does this ancient Mediterranean tradition express basic curiosity or even more, the impulse to learn how to deal with others, how to overcome distance and perhaps even how to overcome human diversity? The will of individuals to liberate themselves from their original environment even if it is the Garden of Eden?